

”מורנו” להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

שיעור מספר 5

מכון גבוה
ללימודי היהדות
ירושלים

12796

אמירה לנכרי לצורך הפסד, ואמירות מותרות נוספות

בשיעור זה נשלים את הדיון בנסיבות נוספות בהן ניתן להקל באיסור אמירה לנכרי. בשיעור הקודם הצגנו את ההלכות בהן ניתן להקל בנושא זה לצורך מצווה וחולי, וביארנו שיש מצבים מסוימים שבהם ניתן להתיר שבות דשבות, ומצבים שבהם מותר אפילו לצוות נכרי לעשות מלאכה דאורייתא. הפעם נפתח בשאלה האם אפשר להתיר אמירה לנכרי להציל מהפסד מרובה. לאחר מכן נגדיר מה נחשב "שבות דשבות" בצורה ברורה יותר. לבסוף נעסוק באמירות מורכבות יותר – אמירה דאמירה, אמירה לפסיק רישא, ואמירה תוך הסתמכות על שיטה מקלה כאשר נחלקו הפוסקים בעניין.

א. אמירה לנכרי במקום הפסד

רמב"ם הלכות שבת פרק ו הלכה ט

דבר שאינו מלאכה ואין אסור לעשותו בשבת אלא משום שבות מותר לישראל לומר לגוי לעשותו בשבת, והוא שיהיה שם מקצת חולי או יהיה צריך לדבר צורך הרבה או מפני מצוה.

הלכה זו ברמב"ם העסיקה אותנו לאורך דף המקורות של השיעור הקודם (4). עסקנו שם בנושא של חולי וצורך מצווה. עתה נעבור למילים המסומנות, בהם עדיין לא עסקנו. הראשונים דנו בנושא תוך דיון במשנה ובגמרא שכבר למדנו –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קכא עמוד א

משנה. נכרי שבא לכבות, אין אומרים לו כבה ואל תכבה - מפני שאין שבייתו עליהן. גמרא. אמר רבי אמי: בדליקה התירו לומר כל המכבה אינו מפסיד.

ממשנה וגמרא זו אנו למדים שלושה דברים בעניין כיבוי שריפה בשבת באמצעות נכרי –

1. אסור לומר לנכרי לכבות.
2. מותר לרמח לנכרי לכבות.
3. אין צורך למחות בנכרי המכבה.

בשיעור מספר 3 עסקנו בדברי תוספות, שלמדו מכאן היתר *למח* על מעשה סילוק. שני דברים אפיינו את ההיתר הזה – 1. ההיתר היה לרמות, לא לצוות. 2. ההיתר התבסס על כך שההנאה מהמלאכה בשבת מוגבלת (ראו שם בעמודים 9-10).

בשיעור זה נבחן את מה שעולה מפסק הרמב"ם שהובא לעיל – היתר לומר לנכרי במפורש לעשות מלאכה דרבנן "צורך הרבה", בלי הגבלת היתר ההנאה מהמלאכה.

מה היחס בין המצב של שריפה לבין מצבים אחרים בהם עלול להיות הפסד גדול?

חידושי הרמב"ן מסכת שבת דף קל עמוד ב

משום פסידא נמי אין מתירין דתנן נכרי הבא לכבות אין אומרים לו כבה, ואף על פי שהוא שבות דמלאכה שאינה צריכה לגופה, ומתניתין רבי שמעון קתני לה. אלמא אמירה דשבות אפי' במקום פסידא אין מתירין אותה.

הרמב"ן כתב שהצורך להצלה מהפסד איננו מתיר אמירה לנכרי. וראייתו מהמשנה שכבר העסיקה אותנו מספר פעמים – אסור לומר לנכרי לכבות שריפה (משנה שבת דף קכ"א). אין לך הפסד גדול יותר מבית שנשרף. אם לא התירו לומר לנכרי לכבות את ביתו הבוער, קל וחומר שאסור לומר לנכרי לחלל שבת עבור כל הפסד אחר!

הר"ן על הרי"ף מסכת שבת דף סא עמוד א

למה אסרו לכבות דליקה בשבת ... אפילו על ידי נכרי, דתנן בפי' כל כתבי (דף קכא א) נכרי שבא לכבות אין אומרים לו כבה? י"ל ע"י נכרי נמי אסרו לפי שמתוך שאדם בחול על ממונו אי שרית ליה ע"י נכרי אתי לכבווי איהו גופיה.

והפוסקים הסבירו את דבריו –

פרי מגדים אורח חיים אשל אברהם סימן שלד ס"ק ל

דליקה גרע טפי, דבהול ואתי לכבווי.

א"כ הר"ן דחה את ראיית הרמב"ן – האיסור לצוות את הנכרי שיכבה את הדלקה איננו מוכיח שאמירה לנכרי אסורה במקום הפסד, מכיוון שבהקשר של שריפה יש לחץ גדול יותר, ויש יותר חשש שישראל עצמו יתחיל לכבות. אם כן אין ראייה שאסור לצוות את הנכרי שיעשה מלאכות אחרות להצלת ממונו של ישראל.

❖ הרחבות – האם כיבוי השריפה היא מלאכה דאורייתא או דרבנן?

ברם הרשב"א למד בדיק הפוך –

שו"ת הרשב"א חלק א סימן תשפד

נשאל עוד סחורה שירדו עליה גשמים והיא מפסדת בתוך המים. מהו לטלטלה בשבת או לומר לגוי לטלטלה? כי הרב בעל התרומות כתב שמותר להצניע מעות בשבת מפני השלטון. והשיב דדברי הרב בעל התרומות ז"ל אינם נכונים. משום דבדליקה דוקא התירו לומר המכבה אינו מפסיד. וכמו שאמרו בדליקה למעוטי מאי למעוטי שאר איסורי שבת.

הרשב"א חלק על הר"ן, ולמד את הסוגיה הפוך ממנו – הר"ן הבין שבמקרה של דלקה הלחץ גדול, ולכן חז"ל החמירו בו. הרשב"א הסכים שדליקה זה מצב מאוד מלחץ, ולכן הקלו בו והתירו רמיזה.

רא"ש מסכת שבת פרק טז סימן י

גמ' אמר רבי אמי בדליקה התירו לומר כל המכבה אין מפסיד. כתב בעל הלכות גדולות דהוא הדין נמי לבידקא דמיא (שטפון פתאומי של מים) וכן נראה דכל כיוצא בזה היזק הבא לאדם פתאום כגון אם נתרועעה חבית של יין והולך לאיבוד.

הרא"ש כתב בשם הבה"ג שמותר לרמוח לנכרי להציל מכל הפסד שמאיים לפתע בשבת. כלומר – עקרונית הבה"ג למד כמו הרשב"א, שדליקה היא מצב מיוחד בגללו הקלו לרמוח לנכרי. אך הבה"ג כתב שהכוונה אינה רק לדליקה, אלא לכל היזק פתאומי מלחץ.

לסיכום דבריהם – בגמרא נאמר שכאשר יש דליקה מותר לומר "כל המכבה לא הפסיד". הר"ן למד שבדרך כלל, במצב של הפסד שכזה יהיה מותר לומר לנכרי לעשות מלאכה. אך חז"ל החמירו בדליקה, מפני שזהו אירוע שסביבו נוצר הרבה לחץ. הרשב"א למד שבדרך כלל במצב של הפסד כזה אסור אפילו לרמוח לנכרי לעשות מלאכה. אך חז"ל הקלו בדליקה והתירו רמיזה מפני הלחץ הפסיכולוגי בו נתון האדם שביתו עולה באש. הבה"ג למד שבדרך כלל במצב של הפסד אסור אפילו לרמוח לנכרי לעשות מלאכה. אך חז"ל הקלו בדליקה והתירו רמיזה מפני הלחץ. היתר זה נכון עבור כל מצב של לחץ.

א"כ נראה שיש כאן שלוש שיטות –

לפי הרמב"ם (והר"ן) – אמירה מותרת לצורך הפסד (למעט דליקה, בה מותר רק לרמוח).

לפי הבה"ג – רמיזה מותרת להצלה מהפסד שאירע לפתע וגורם ללחץ, ואמירה אסורה.

לפי הרמב"ן והרשב"א – רק בדליקה התירו לרמוח מפני הפסד. אחרת אין היתר משום הפסד.

הפסיקה

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שז סעיף ה

דבר שאינו מלאכה, ואינו אסור לעשות בשבת אלא משום שבות, מותר לישראל לומר לא"י לעשותו בשבת; והוא שיהיה ... צריך לדבר צורך הרבה

השולחן ערוך העתיק את דברי הרמב"ם.

מגן אברהם סימן שז ס"ק ז

נ"ל דבמקום הפסד גדול יש להתיר שבות ע"י עכו"ם אפי' כדרכו ... אבל בלא"ה אין להקל כלל.

אליה רבה סימן שז

ומג"א [שם] מיקל בהפסד גדול שבות דשבות. ואין דבריו מוכרחים, כי סמך על חד שינוי דר"ן פ' חביות נגד גדולים הרבה שהזכיר האוסרים. ועוד הא בר"ן גופיה סוף פרק ר"א דמילה משמע שלא ס"ל כהך שינוי.

ערוך השולחן אורח חיים סימן שז סעיף יז

דבר ידוע שכל השבותים אסורים אפילו במקום מצוה ואפילו במקום הפסד ... אבל שבות דשבות כגון לומר לאינו יהודי לעשות דבר שאסור לישראל מדרבנן כמו לקנות בעדו או למכור בעדו דבדבר של רשות אסור כמו שנתבאר אבל ... שיש בדבר הפסד הרבה מותר שבות דשבות.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שז סעיף יט

סחורה הנפסדת בשבת ע"י גשמים או ד"א; או אתי בידקא (פ"י נחל או אגס מים) דמיא ומפסיד ממונו; או שנתרועעה חבית של יין והולך לאיבוד; מותר לקרות אינו יהודי, אף על פי שודאי יודע שהאינו יהודי יציל הממון. וכן מותר לומר לאינו יהודי: כל המציל אינו מפסיד, כמו בדליקה שהתירו לומר: כל המכבה אינו מפסיד; ויש מי שאומר שלא התירו אלא בדליקה דוקא.

בהלכה זו השולחן ערוך העתיק את דברי הבה"ג. לכאורה זו סתירה בפסקי המחבר – הרי בסימן שז סעיף ה העתיק את פסק הרמב"ם, והתיר לצוות את הנכרי לצורך גדול. למה שם בסעיף יט פסק כבה"ג והתיר רק רמיזה?

משנה ברורה סימן שז ס"ק סח

אפילו אם יצטרך לזה לעשות מלאכה דאורייתא ... דאלו טלטול מוקצה בעלמא ... אפילו לצוות לא"י בהדיא שיעשה זה ג"כ מותר לפי המבואר לעיל בסעיף ה' אם יש בזה הפסד גדול.

המשנה ברורה הסביר שהשולחן ערוך למד שאין מחלוקת בין הרמב"ם והבה"ג – הרמב"ם התיר אמירה לעשות איסור דרבנן במקום הפסד גדול. הבה"ג התיר רמיזה למלאכה דאורייתא כאשר יש הפסד פתאומי ומלחיץ. השולחן ערוך פסק את שתי ההלכות.

לבוש אורח חיים סימן שז סעיף יט

והמיקל לא הפסיד

פרי מגדים אשל אברהם על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שז סעיף קטן כז

ויש. עיין לבוש דהמיקל כסברא ראשונה לא הפסיד. וכן משמע דעת המחבר, סברא ראשונה בסתם.

לסיכום דברי הפוסקים –

השולחן ערוך העתיק את היתרו של הרמב"ם בסעיף ה', ואת היתרו של הבה"ג בסעיף י"ט. המשנה ברורה ביאר שהשולחן ערוך הבין שאין סתירה בין ההלכות – הרמב"ם התיר אמירה לעשות איסור דרבנן במקום הפסד גדול, והבה"ג התיר רמיזה למלאכה דאורייתא כאשר יש הפסד פתאומי ומלחיץ. המגן אברהם והאליה רבה חששו לדעת הרשב"א, והעדיפו לא לסמוך על ההיתר אם הצורך אינו גדול במיוחד. הלבוש כתב שהמיקל לא הפסיד. למעשה הפוסקים קבלו את שני ההיתרים כפי שביארם המשנה ברורה –

שמירת שבת כהלכתה פרק ל סעיף יג

מותר לרמוז לנכרי, גם בלשון ציווי, שיעשה דבר, אפילו אם יש בעשייתו משום איסור תורה, כדי למנוע הפסד גדול ברכוש.

שם סעיף יד

במקום הפסד גדול מותר לומר לנכרי אמירה ישירה, ולא רק ברמז, לעשות מלאכה שאסורה באיסור דרבנן.

חזון עובדיה שבת חלק ג דיני אמירה לגוי סעיף י

שבות דשבות במקום הפסד מותר

ילקוט יוסף שבת ב אמירה לגוי להנצל מהפסד וכדומה

לב. מי שיש לו סחורה בחוץ, וחושש שתיפסד מפני הגשמים או מפני החמה, מותר לקרוא לאינו יהודי, אף על - פי שיודע שהאינו יהודי יציל הממון, ויכניס את הסחורה מרשות הרבים לרשות היחיד, ובלבד שלא יאמר לו בפירוש. וכן מותר לומר לאינו יהודי "כל המציל אינו מפסיד", כמו שהתירו לומר כן בדליקה.
ג. קבלן שהשאיר שקי מלט ברשות הרבים, ובשבת התחילו לרדת גשמים ויש חשש ששקי המלט יפסדו, מותר לקרוא לאינו יהודי, אף על - פי שודאי יודע שהאינו יהודי יציל השקים ויכניסם לרה"י. ואם רוצה להכניסם מכרמלית לרשות היחיד, והוא הפסד גדול, מותר אף לצוותו שיכניסם למקום מסתור.

ב. סוגים שונים של איסורי דרבנן

בדף המקורות של השיעור הקודם (4) ובתחילת דף המקורות הנוכחי הבאנו פסיקות שהתירו לומר לנכרי לעשות מלאכה דרבנן (ואולי אף איסורים מדאורייתא) במצבים מסוימים. האם כל מה שאינו איסור תורה נמצא תחת ההגדרה של איסור דרבנן לעניין זה? הדברים אינם כה פשוטים!

❖ הרחבות – שבות דשבות שעושה ישראל

א. מלאכה שאינה צריכה לגופה

הנושא של מלאכה שאינה צריכה לגופה ארוך ומורכב ודורש סדרת שיעורים מיוחדת לנושא זה. אנו נגדיר אותו בקצרה לצורך דיון זה.
"מלאכה שאינה צריכה לגופה" היא מלאכה שנעשית לתכלית שונה מהתכלית שלשמה נעשתה המלאכה במשכן.
הכלל הקובע הוא ש"מלאכת מחשבת אסרה תורה". משמעות הגדרה זו היא שהמחשבה של האדם הפועל יש לה השפעה על השאלה האם נעשתה מלאכה וממילא היה חילול שבת.
רבי יהודה ורבי שמעון חלקו האם כוונת האדם לאותה תכלית שהיתה למלאכה במשכן גם היא מכלל תנאי מלאכת מחשבת או לא.
(לדוגמה – מי שחופר בור, אך מטרת החפירה היא בשביל העפר, ולא בשביל הבור).
רוב הראשונים והפוסקים פסקו כרבי שמעון, שמלאכה שאינה צריכה לגופה היא איסור דרבנן, ולא דאורייתא. אך האם איסורה דרבנן ככל דרבנן אחר?

הר"ן על הרי"ף מסכת שבת דף סא עמוד א

במקום פסידא לא גזור רבנן – א תאמר אם כן למה אסרו לכבות דליקה בשבת, והא מלאכה שאינה צריכה לגופה היא, שלא לפחמים הוא צריך (כמו שהיה בזמן שבנו את המשכן), אלא להצלת ביתו, ולא מיתסר אלא מדרבנן, דודאי כבוי דליקה מיתסר אפילו לרי"ש דאמר מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור עליה ואפ"י על ידי נכרי נמי דתנן בפי' כל כתבי (דף קכא א) נכרי שבא לכבות אין אומרים לו כבה ומוקמינן לה כרי"ש י"ל שאני כבוי דכיון דאם היה צריך לגופו היה אסור מן התורה ואין הכל בקיאין לחלוק בין מלאכה הצריכה לגופה לשאינה צריכה משום הכי אסרי רבנן אפ"י במקום פסידא.

בגמרא נאמר שחז"ל לא גזרו את גזרותיהם במקום הפסד. הר"ן מקשה על זה – הרי כיבוי האסור מדאורייתא הוא כיבוי לצורך יצירת פחם. לעומת זאת במקרה של דליקה מטרת הכיבוי היא הצלת הרכוש. א"כ כיבוי שכזה אסור רק מדרבנן. קשה, למה חז"ל גזרו גם בהפסד גדול?
הר"ן ענה שאמנם באופן כללי חז"ל לא גזרו במקום הפסד גדול, אך הגזרה של מלאכה שאינה צריכה לגופה היא גזירה חמורה יותר, מכיוון שבפעולה עצמה אין הבדל בינה לבין מלאכה דאורייתא, ההבדל הוא רק בכוונה. לכן, למרות שיש שמדובר בהפסד גדול, לא התירו חכמים אמירה לנכרי לעשות מלאכה אף על פי שהיא אסורה רק מדרבנן, למרות שמדובר בהפסד מרובה.
למדנו לעיל (עמודים 1-2) שחלקו הראשונים אם הותרה אמירה לנכרי באיסור דרבנן במקום הפסד מרובה. מהר"ן עלה שהוא סובר כרמב"ם, והתיר אמירה לנכרי במלאכה דרבנן בהפסד מרובה. הר"ן הקשה את הקושיה כאן אחרי ההנחה שאמירה לנכרי לעשות מלאכה דרבנן הותרה במקום הפסד מרובה. רק מכוח הקושיה הוא הכריח שמלאכה שאינה צריכה לגופה חמורה יותר מאיסורי דרבנן אחרים. לפי הרמב"ן

והרשב"א, שלא התירו אמירה לנכרי אפילו באיסור דרבנן במקום הפסד, אין כאן קושיה. א"כ לפי הרשב"א והרמב"ן אין ראייה שמלאכה שאינה צריכה לגופה שונה משאר המלאכות.

ואכן היו פוסקים שאסרו אמירה לנכרי לעשות מלאכה שאינה צריכה לגופה מחמת דעת הר"ן –

שו"ת רבי עקיבא איגר מהדורא קמא סימן יז

אמנם לא נראה לי לסמוך בזה להתיר דהרי לא מצינו מי שיאמר דמותר לכבות נר ביום טוב ראשון על ידי עכו"ם לצורך ד"א מצד דכיבוי הוי מלאכה שאינה צריכה לגופה והוי שבות דשבות במקום מצוה, אלא על כרחך דאין לדמות העניינים, דשבות ששורש המלאכה דאורייתא חמור יותר כמו דחזינן דאסור לכבות דליקה ע"י נכרי אף שבות דשבות במקום פסידא, והיינו כמו שכתב הר"ן דכיבוי אם היה עושה אותה בענין שצריך לגופה היה דאורייתא משום הכי חמור עיין שם ... וה"נ י"ל במקום מצוה דלא שרינן אמירה לכבות מפני ד"א.

להלכה, פוסקים רבים כתבו להקל באמירה לנכרי במלאכה שאינה צריכה לגופה לצורך מצווה (לעיל ראינו שישנם ראשונים ופוסקים שחלקו על הרמב"ם והר"ן לעניין היתר אמירה לנכרי באיסור דרבנן לצורך הפסד, לשיטתם א"כ אין ראייה להחמיר במלאכה שאינה צריכה לגופה, כפי שביארנו לעיל).

מגן אברהם פתיחה לסימן שמ

אשה ששכחה ליטול הציפורניים מערב שבת, ובליל שבת הוא ליל טבילתה.... לאמר לעכו"ם לחתכם ... בעל ש"ך בספרו נקודת הכסף האריך וכתב דשרי.... דהוי מלאכה שאינה צריכה לגופה כמ"ש התוספות. מ"מ אם אפשר ליטול ביד מוטב ליטלו ביד ע"כ ... ונ"ל דתאמר לעכו"ם לטלן ביד, דהוי שבות דשבות ... מוטב לומר לעכו"ם לחתכן ביד, ואם א"א ביד, מותר בכלי, דהא הטור ודעימיה פוסקים מלאכה שאצ"ל פטור.

גזירה במשכן נועדה להשגת צמר. גזירת הציפורניים כדי להיפטר מהם היא מלאכה שאינה צריכה לגופה. לכן הש"ך והמגן אברהם התירו לומר לנכרי לגזח ציפורניים לצורך טבילה.

- ❖ **הרחבות – שיטת הט"ז בגזירת ציפורניים לצורך טבילה בשבת**
- ❖ **הרחבות – סירוק שער לצורך טבילה בשבת**

המשנה ברורה (סימן ש"מ ס"ק ג) פסק כדברי המגן אברהם. וכן בסימן ש"ב, כתב השולחן ערוך שאסור לגרד טיט שנדבק על הבגד מפני שהוא טוחן. וכתב שם המשנה ברורה –

משנה ברורה סימן שב ס"ק לו

דהוי טוחן - אף על גב דהוי מלאכה שאינה צריכה לגופה עכ"פ איסורא מיהא איכא לכו"ע וע"י א"י מותר (שיעור הציון - משום כבוד הבריות)

הפוסקים גם הקלו במלאכה שאינה צריכה לגופה לצורך הפסד גדול –

שמירת שבת כהלכתה פרק ל' הערה נב

קיימא לן דעצם כיבוי האש הוה דרבנן, מכיוון שאינו צריך לפחמים, והויא מלאכה שאינה צריכה לגופה ואין איסורה אלא דרבנן ... ובמקום הפסד גדול התירו באיסורי דרבנן

ב. מלאכה דאורייתא בשינוי

מדברי המגן אברהם שהבאנו לעיל רואים שהעדיף שגזירת הציפורניים תעשה ביד, ולא בכלי, מכיוון שזו לא הדרך הרגילה לעשות את המלאכה, וממילא אין בזה איסור תורה. יתרונו של השינוי הוא שניכר מאופן הפעולה שאין כאן מלאכה שנעשית בצורה רגילה. חסרונו הוא בכך שלכאורה מכל בחינה אחרת יש כאן עשיית המלאכה הרגילה. הפוסקים הגדירו שעשיית המלאכה בשינוי הופכת אותה לאיסור דרבנן לעניין היתר אמירה לנכרי. לדוגמא –

פרי מגדים אורח חיים אשל אברהם סימן שז ס"ק ז

סעודת שבת הוה מצוה, וכן לשמוח חתן וכלה, וא"כ לומר לעכו"ם למחוט הנר לסעודת שבת ביד ולא בכלי הוה שבות דשבות, ובכלי יש לומר הוה דבר תורה.

פרי חדש אורח חיים סימן תקפו סעיף כא

בסכין אין דרך לחתוך בו שופרות, וכל מלאכה שנעשה בכלי שאין דרכו לעשות בו אותה מלאכה לא היא מלאכה מדאורייתא, אבל במגל דרכן לחתוך בו בחול והיא מלאכה מדאורייתא, והכי נקטינן. ונפקא מינה מזה לדעת מרן המחבר [סעיף כא] שמתיר שבות דשבות במקום מצוה, מותר לומר לגוי לחתוך שופר בסכין, אבל לא במגל.

פרי מגדים אורח חיים אשל אברהם סימן תרנה סעיף קטן א

והוי יודע דאתרוג ביום טוב ראשון שאין לו, צ"ע אם מותר לומר לעכו"ם לתלוש בפיו העוקץ, עיין סימן של"ו במ"א אות י"א אין דרך תולש בפיו, ושבות דשבות במקום מצוה די שומר דשרי, אבל ביד הוה דרך תלישה.

צריך להבין מדוע הפרי מגדים הסתפק אם מותר? גם בפרי חדש הפנה בסוף הסעיף לסעיף הבא, בו הוא מסביר שיש בעיה אחרת –

פרי חדש אורח חיים סימן תקפו סעיף כב

אם עשה אינו יהודי שופר ביום טוב מותר וכו'. איברא שכן כתב המרדכי בפרק לולב הגזול [סוכה רמז תשמז]. ואינו מחזור, שהרי אסור לטלטלו משום מוקצה.

כלומר, עקרונית מצד העשיה בשינוי על ידי הנכרי לצורך מצווה אין בעיה. הבעיה היא שאם הנכרי מתקן עבורנו דבר שלא היה ראוי לשימוש בכניסת החג, החפץ נשאר מוקצה גם אחרי שהוא מתקן אותו. עולה מכאן שבמקרה שמותר לצוות נכרי לעשות מלאכה דרבנן, מותר לצוותו לעשות את המלאכה בשינוי.

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה חדשה) פרק ל הערה מ"ט

ושמעתי מהגרש"ז... חושבני שגם למתירים אפילו במלאכה שעיקרה דאורייתא, אפשר שכל זה רק כשהשינוי ניכר בגוף הדבר, שלא נעשה כ"כ כראוי. ולא כשאומר לעכו"ם להביא כלאחר יד... אסור לכונ"ע, כיוון שלא ניכר כלל שום שינוי.

הגרש"ז אומר שכל ההיתר של שינוי הוא רק אם תוצאת המלאכה תהיה שונה מהתוצאה שהייתה מתקבלת אילו היה עושה את המלאכה בצורה הרגילה. והרב עובדיה חלק עליו, והקל גם בשינוי בו התוצאה זהה –

חזון עובדיה שבת ג' דיני אמירה לגוי סעיף יא עמוד תנז

אע"פ שהפעולה נגמרה כראוי לה, מ"מ בשבת פטור עליה... וע"י נכרי היא שבות דשבות, ובמקום מצווה מותר.

❖ הרחבות – דברי האגלי טל על גדרי שינוי

אשל אברהם (בוטשאטש) סימן שז סעיף ה

שמעתי בשם חכמי ק"ק בראד יצ"ו לתקן עירוב בש"ק על ידי גוי וכן נוהגים בכמה קהלות ק'. ויש לדון בזה, שאם התיקון רק מלאכת שבות, ודאי שנכון כן, שהרי שבות דשבות לכולי עלמא מותר במקום צורך, וטלטול בני הקהלה (ה)קדושה הוא צורך גדול. אך אם הוא מלאכה דאורייתא צע"ג להתיר... רק נראה שאין מצוי כלל להצטרך לומר לנכרי שיעשה מלאכה דאורייתא לתקון העירוב, כי כבר אפשר לעשות הכל על ידי עניבה, ואם הוא עושה קשר של קיימא, או נועץ בארץ או לכותל בחווק – אין לנו עסק בזה, כיוון שכבר אפשר שהיה זה נעשה על ידי עניבה בעלמא.

האשל אברהם פסק שמותר לומר לנכרי לעשות מלאכה דרבנן לצורך רבים, ואם הנכרי יחליט לעשות את זה על ידי מלאכה דאורייתא, אין צורך למנוע את זה (היתר זה דומה להיתרים שעסקנו בהם בשיעור 3 (עמודים 7-8)). שם הנכרי היה יכול לבצע את העבודה בלי לעשות מלאכת שבת כלל.

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה חדשה) פרק ל הערה מ"ט

פשוט הוא דכלאחר יד על ידי נכרי חשיב כשבות דשבות דשרי, ואף אם הנכרי יעשנו אחר כך כדרכו – לית לן בה.

ג. אמירה לנכרי לעשות מלאכה בגרמא

שו"ת בית אפרים יורה דעה סימן סב

אין מקום לאסור אמירה לעכו"ם כי אם היכא דכי עביד הישראל הכי איכא איסורא דאורייתא משא"כ באם אינו עושה רק גרמא בלבד דאפי' אי ישראל עביד הכי ליכא איסור דאורייתא אין לאסור האמירה בזה.

הבית אפרים מציע שכל גזירת אמירה לנכרי לא נאמרה על ציווי הנכרי לעשות מלאכה בגרמא. שימו לב – כוונתו היא לא להתיר במקומות הצורך בהם עסקנו, אלא שחז"ל מעולם לא גזרו על אמירה לעשות מלאכה בגרמא.

הגרש"ז הציע ליישם את הקולא הזאת בהקשר של פתיחת המקרר (אך הוא לא מכריע כך. הבאנו רק את החלק הזה מתוך התשובה)

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן י אות ו

וכן גם בנידון שלנו אף אם גם ננקוט שבהפעלת הזרם יש איסור "מוליד" אפילו הכי בגרמא מסתבר דשרי, ועיין גם בבית אפרים חיו"ד סי' ס"ב, שסובר שמותר לעשות גרמא ע"י עכו"ם ולא אסור כלל משום שבות דאמירה לעכו"ם.

למעשה הפוסקים לא סמכו על הבית אפרים -

ארחות שבת פרק כג סעיף צא

האומר לנכרי לעשות מעשה שהוא בגדר גרמא הרי זה בגדר שבות דשבות ומותר כשהוא לצורך גדול כגון שהוא מקום צער.

הבית אפרים, כאמור, הציע שאמירה לנכרי לעשות גרמא לא יהיה כלול בגזירת אמירה לנכרי כלל. אך למעשה נוקטים שאמירה לנכרי לעשות מלאכה בגרמא זה שבות דשבות, ומותר רק במקומות בהם התרנו שבות דשבות

ג. אמירות רחוקות יותר, שלא בהכרח כלולות באיסור אמירה לנכרי

החלק הקודם של השיעור עסק במלאכות שהן עקרונית מלאכות דאורייתא, אך מחמת סיבות שונות יתכן שייחשבו מלאכות דרבנן. השאלה הייתה אם זה הופך אותם ל"שבות דשבות".
עתה נלמד שיש כמה דברים שיתכן שלא כלולים בגזרה בכלל.

א. אמירה דאמירה

שו"ת חוות יאיר סימן מו

ואסרו בשבת אפילו שבות דשבות אם אינה לצורך מצוה רק דההוא גופי לא ברירא לי וצריכה רבה די"ל דהא דאסרו שבות דשבות היינו בששבות אי מצד האמירה והשני מצד המלאכה אזי לא רצו לחלק בשבות דאמירה בין זיל אחים לי (חמם לי) או זיל אייתי לי (הבא לי). מה שאין כן אם אומר לגוי ומצוה לו לאמר לגוי אחר לעשות מלאכה אפילו דאורייתא מאן לימא לן דאסור וכל שכן אם הוא מלאכה דשבות די"ל דבכה"ג ודאי לא גזרו רבנן אפי' שלא במקום מצוה.... נא אל ישליכני הוד רוממות מכ"ת מלפניו ורוח קדשו אל ימנע ממני מלהודיעני ההטבתי לראות או אם יצאתי ח"ו מעגולת האמת יורני ויתמוך דבריו לבי.

בהלכות רבות יש איסור לא רק כשהאדם עושה את האיסור ישירות, אלא האיסור חל על הרחבה מסוימת ולעתים האיסור הוגדר רק על המעגל הראשון (לדוגמא – חליפין, ולא חליפי חליפין. כחו, ולא כח כחו. נותן טעם, ולא נותן טעם בר נותן טעם, ועוד ועוד). בתשובה זו החוות יאיר מציג שבאיסור אמירה לנכרי, האיסור הוא רק ב"מעגל הראשון", אך לא ב"מעגל השני"

במסגרת דיון זה, הוא מסתפק האם כשנאסרה אמירה לנכרי, נאסרה גם אמירה דאמירה, דהיינו – האם מותר לישראל לומר לנכרי לומר לנכרי אחר לעשות מלאכה?

את התשובה הזאת החוות יאיר שלח לרב גרשון אשכנזי, מחבר הספר "עבודת הגרשוני", וביקש ממנו את חוות דעתו על הספקות שהעלה. התשובות הבאות בספר "חוות יאיר" הן תשובות הרב גרשון אשכנזי לספקות שהחוות יאיר העלה בשאלה זו.

שו"ת חוות יאיר סימן מט

ועי"ד מה שבדק לן מר אם אסור לומר לנכרי שיאמר לנכרי אחר לעשות לו מלאכה בשבת ומתוך כותלי כתבו ניכר שדעתנו נוטה להקל. ולעני"ד שהאסור גמור וחילי דידי מהא דתנן בפי' שואל דף קי"ן ע"א לא ישכור פועלי בשבת ולא יאמר אדם לחבירו לשכור לו פועלים ע"כ ובגרמא אמרינן פשיטא מה לי הוא מ"ל חבירו. אמר ר"פ חבירו נכרי מתקיף ליה רב אשי אמירה לנכרי שבות כו' ע"כ והפוסקים דייקי מכאן שאסור לאדם לומר לנכרי שישכור לו פועלים.... ממילא נשמע שאסור לומר לנכרי שיאמר לנכרי אחר לעשות לו מלאכה והוא מה שרצינו בלי פקפוק ולעני"ד שאין לראי' זו שום פירכא. גם מצד הסברא הוא אסור למ"ד שלחומרא יש שליחות לנכרי.

הרב גרשון עונה לחוות יאיר מהמשנה שהובאה בדף המקורות לשיעור הראשון. מהמשנה והגרמא בשבת (דף ק"נ) עולה שאסור לומר לנכרי לשכור פועלים, דהיינו – אסור לומר לנכרי – תאמר לנכרי אחר לעבוד! אם כן כאן לכאורה, נאמר במפורש שנאסר לומר לנכרי שיאמר לנכרי אחר!

הרב גרשון מוסיף וכותב שאם איסור אמירה הוא משום שליחות, אין שום הבדל בין שולח שליח או שולח שליח לשלוח שליח. בסופו של דבר, השליח שעושה את המלאכה עושה אותה בשליחות מי שביקש את השליחות, אפילו אם הבקשה עברה הרבה אחזניים בדרך. החוות יאיר לא קיבל את הראיה ודחה אותה –

שו"ת חוות יאיר סימן נג

ומטיבותא דמכ"ת אמיןא שאין זו ראייה כלל. שכבר בארתי בכתבי דאמירה לגוי לעשות דבר שהוא משום שבות לא קמבעיא לי שזה מחלוקת ישנה בין הפוסקים כמבואר בסי' ש"ז וזו היא ממש סוגיא הנ"ל דאחר דשכירות פועלים לו יהי בלא פסוק דמים אסור מקרא דממצוא חפציד וגוי מעתה מ"ש לא יאמר אדם לחבירו גוי לשכור לו פועלים הוי כאומר לגוי לעשות לו דבר שהוא משום שבות אפילו אם נאמר דקרא אסמכתא בעלמא הוא.

החוות יאיר הסביר שאין ראייה מהמשנה בשבת (ק"נ). המשנה אוסרת לומר לנכרי לשכור פועלים. שכירת הפועלים היא עצמה איסור דרבנן. אם כן זה לא נכון לומר שהוא אומר לנכרי לומר למישהו אחר לעשות מלאכה – הוא אומר לנכרי לעשות עבורו איסור דרבנן של שכירת פועלים, זה ברור שאסור!

אמירה דאמירה מערב שבת

החתם סופר הציע לצמצם את המחלוקת –

שו"ת חתם סופר חלק א (אורח חיים) סימן ס

וגדולה מזה כ' בתשו' חווי" ססי" מ"ו שני"ל לפשוט דמותר לומר לנכרי אמור לנכרי פלוני שיעשה לי מלאכתי משום דה"ל אמירה דאמירה, והגאון מה' גרשון זצ"ל דחה דבריו בסי' מ"ט מש"ס ערוך שבת ק"נ [ע"א] לא יאמר אדם לחבירו נכרי לשכור לו פועלים ע"ש. והנה עדיין אני אומר דהיינו באומר לנכרי בשבת עצמו לשכור לו פועלים משום דהאמירה בעצמה אית בה איסורא משום ממצוא חפצד ודבר דבר, אבל האומר כן בחול נהי דאמירה לנכרי גם בחול אסור מ"מ אמירה דאמירה אין ראוי לאסור כולי האי.

החתם סופר מציע שמא עבודת הגרשוני אסור רק אם אמר לנכרי הראשון בשבת. אך אם אמר לנכרי ביום החול שיאמר לנכרי אחר, לא הייתה מחלוקת שמותר. אך הביאור הלכה (סימן ש"ז סעיף ב' ד"ה "ואפילו") דחה את דבריו מכוח תשובה זו –

שו"ת הרשב"א חלק א סימן תתעה

וששאלת על יהודי שנתן מעות לגוי להשכיר לו פועלים לבנות אם מותר אם לאו? נראה דאסור לפי דברי ספר התרומה שאוסר אמירה לגוי אפילו בערב שבת לעשות מלאכה בשבת. והביא ראייה מפרק מי שהחשיך לו בדרך נותן כיסו לנכרי (שבת קנ"ג) ופירוש מבעוד יום. ומפרש בגמרא מ"ט הא שלוחו הוא. משום דאין אדם עומד על ממונו אי לא שרית ליה וכו'. הא לאו הכי אסור אפילו מבעוד יום.

הרשב"א פסק שאסור לשלוח נכרי לשכור פועלים בשבת אפילו לפני שבת. זהו בדיוק המקרה ממנו הוכיח עבודת הגרשוני את דינו – מהדין של האומר לנכרי לשכור עבורו פועלים! מדברי מהרשב"א מובן שאסור לומר לנכרי לשכור פועלים אפילו מבעוד יום, ועבודת הגרשוני הבין שזה מקור לאסור אמירה דאמירה, לכן ברור לו, שאמירה דאמירה אסורה גם מבעוד יום. מכוח ראייה זו דחה הביאור הלכה הנ"ל את דברי החתם סופר. וא"כ המחמירים באמירה דאמירה יחמירו בין אם האמירה נאמרה בשבת או לפני שבת.

❖ הרחבות – ביאור עיוני למחלוקת החתם סופר והביאור הלכה

האם הכוונה הייתה להתיר אמירה דאמירה אפילו כאשר הנכרי השני יודע שהוא עושה את המלאכה עבור ישראל, או דוקא אם חושב שעושה אותה עבור הנכרי שציווה? מה סברת ההיתר ליהנות מאמירה דאמירה?

פרי מגדים אורח חיים משבצות זהב סימן רעו

עכו"ם הדליק נר בשביל חבירו ובאמת חבירו לצורך ישראל כוונתו, י"ל להקל, עיין חות יאיר [סימן] נ"ג דף כ"ה ב' דמחולק עם עבודת הגרשוני [הובא שם סימן מט] אמירה לאמירה לעכו"ם, כאן י"ל כולי עלמא מודים דאין נראה כשלוחו של ישראל, והבן.

א"כ הפרי מגדים הבין שיש הבדל בין מצב שהנכרי השני חושב שהוא עושה את המלאכה בשביל ישראל לבין מצב שהוא חושב שהוא עושה את המלאכה עבור חבירו הנכרי, ואז ודאי שמותר.

שו"ת משנה שכיר סימן ע"ז

יצא לדון בדבר החדש, בפלוגתת הגאונים חוות יאיר ועבודת הגרשוני בדין אמירה דאמירה בשבת, דזה דוקא באופן שהגוי השני אינו יודע כלל שישראל ציוה לעכו"ם הראשון שיאמר לחברו, רק שהוא מדמה שעושה לעכו"ם חברו. אבל היכא שהעכו"ם השני יודע שעושה המלאכה בשביל ישראל, הרי לא עדיף מאילו עשה מעצמו בשביל ישראל, שאסור לישראל ליהנות ממנו, כפסק השו"ע סימן רע"ו וסימן שכ"ה. וא"כ בזה כו"ע מודים דאסיר, והפלוגתא אזיל דוקא באופן שהעכו"ם הב' אינו יודע כלל מישראל ראשון.

נראה לי לומר להיפך, לפע"ד, דבאופן שהעכו"ם הב' מדמה שעושה בשביל חברו הנכרי – לכו"ע מותר, משום דהלכה רווחת דעכו"ם שעושה מלאכה לצורך עצמו או לצורך עכו"ם – מותר לישראל ליהנות ממנה, וא"כ הכא דמדמה שהוא לצורך עכו"ם חברו שציווה לו – ודאי דעושה רק בשבילו, וא"כ מהיכי תיתי יהיה אסור לישראל? ואי דאיהו הוי הגורם, היכן מצינו אם עשה העכו"ם מלאכה לעצמו ע"י גרמת ישראל דיהיה אסור לישראל, כיון דעכו"ם לצורכו עושה.

אך דלפי זה יוקשה לנו קשיית הדרגניי – אם הגוי הב' יודע שהמלאכה היא לצורך ישראל, למה יהיה מותר? וכי גרע מאילו עשה מעצמו בשביל ישראל דקיי"ל דאסור?

טענת המשנה שכיר חזקה – אם הנכרי השני מבחינתו עושה את המלאכה עבור נכרי, ממתני מצינו שיש איסור ליהנות ממלאכה שנעשתה עבור נכרי? לכן הוא מסיק שלא יתכן שעבודת הגרשוני והחוות יאיר חלקו בזה.

אך גם באפשרות השניה יש בעיה – אם הנכרי השני עושה את הפעולה בשביל ישראל, אסור ליהנות ממנה גם אם לא אמר לו כלל! איך יתכן שאמירה דאמירה תהיה יותר קלה ממצב בו ישראל לא אמר לנכרי כלל! עונה המשנה שכיר –

כל הטעם דאסרו היכא דהגוי כיון במלאכתו לישראל כדי שלא יקל לאמור לו לכתחלה, והכוונה דיטעה לומר – כמו דשרי ליהנות כאם עשה הגוי מעצמו יטעה לומר דשרי למימר ליה ג"כ לעשות, ובאמת זה אסור מכח איסור דאמירה לנכרי. וכ"ז כשעשה הגוי בסתם בשבילו. משא"כ היכא דהיה ע"י אמירה דאמירה, חזינן דהוא יודע מאיסור דאמירה לנכרי, ורוצה להיזהר בו, וע"כ נזהר שיהיה באמירה דאמירה, שוב איך יש לחוש שיכשל באיסור דאמירה, כיון דהוא עצמו מהדר שלא ליכשל בזה?

המשנה שכיר מחדש חידוש עצום. כאשר נכרי עושה מלאכה בשביל ישראל, יש חשש שישראל יתפתה לצוות את הנכרי שיעשה את המלאכה, זה אסור. אך אם הוא מצווה את הנכרי לצוות נכרי אחר, רואים שהוא מודע לאיסור ומוסיף שלבים כדי להימנע ממנו. לכן אין עילה לאסור עליו את מעשהו של הנכרי.

הלכה למעשה פסק במשנה ברורה –

משנה ברורה סימן שז סעיף קטן כד

ודע דמה דקיי"ל אמירה לא"י שבות הוא אפילו אם אומר לא"י שיאמר לא"י אחר לעשות לו מלאכה בשבת [הגאון מו"ה גרשון בעל עבודת הגרשוני], והחות יאיר בסימן נ"ג מצדד להקל בזה וכ"ש בדבר שאינו אלא משום שבות. ועיין בספר החיים שכתב דבמקום הפסד גדול יש לסמוך על המקילין.

שימו לב – ספר החיים שהביא המשנה ברורה התיר אמירה דאמירה במקום הפסד גדול. בראשית השיעור ראינו ששבות דשבות הותרה במקום הפסד גדול. המשמעות היא שספר החיים לא קיבל את הקולא של החוות יאיר, שסבר שחז"ל מעולם לא גזרו על אמירה דאמירה. הוא פסק שאמירה דאמירה היא עוד סוג של שבות דשבות.

(הערה: החוות יאיר הציע שאין שום איסור באמירה דאמירה, והיא מותרת תמיד. עבודת הגרשוני הביא ראייה לאיסור אמירה דאמירה. בסוף דבריו הוא כתב שמכיוון שיש שלחות לחומרה, ודאי שיש לאסור. האם כוונתו היא שאמירה דאמירה היא אפילו לא שבות דשבות? דבר זה אינו ברור בדבריו. למעשה המשנה ברורה פסק להתייחס לאמירה דאמירה כשבות דשבות, כפי שהראנו). גם הרב עובדיה התיר שימוש באמירה דאמירה במצב דוחק –

שו"ת יביע אומר חלק י - אורח חיים סימן נה

אודות חולה שאין בו סכנה שקיבל תרופה מרופא מומחה גוי, שעליו לשתות מן הרפואה בכל יום, ואירע שנשברה הצלוחית של הרפואה בשבת, לאחר ששתה החולה ממנה באותו יום, ונודע לחולה שהרופא הזה שהוא מומחה לדבר, נוסע בשבת למרחקים, והתרופה הזאת אי אפשר לעשותה ע"י אחר, זולתו, ונשאל הרהמ"ח אם מותר לבקש מהרופא ביום השבת לבשל לו התרופה ההיא, כדי שישתמש בה לאחר השבת.... שאע"פ שמותר לחולה שאין בו סכנה לומר לגוי בשבת לעשות לו מלאכה לרפואתו, זהו דוקא לצורך השבת עצמו! ...

לרווחא דמילתא נ"ל שיש להקל ע"י אמירה לאמירה, שיאמר לגוי אחד שיבקש מהרופא הגוי להכין לו התרופה, שכיון שיש פוסקים דס"ל דאמירה לאמירה חשיב שבות דשבות, כמבואר בשו"ת חות יאיר (סי' מט ונג), סמכינן עלייהו במקום צורך גדול, כנידון דידן.

הרב עובדיה יוסף מתמודד עם מצב בו יש ספק אם הוא כלול במצבים שמתירים לסמוך על שבות דשבות. הרב עובדיה התיר אמירה דאמירה במקרה זה בגלל ש: – על הצד שאמירה דאמירה זה שבות דשבות, יתכן שמצב זה מצדיק לסמוך על שבות דשבות. על הצד שזה לא מצב שמצדיק לסמוך על שבות דשבות, הספק מאפשר לנו לסמוך על החוות יאיר שכתב שחז"ל מעולם לא גזרו על אמירה דאמירה.

לסיכום עניין אמירה דאמירה –

החוות יאיר הציע שחז"ל גזרו על אמירה לנכרי, אך לא אמירה דאמירה. הרב גרשון אשכנזי – עבודת הגרשוני, הקשה מהמשנה שאסרה לומר לנכרי לשכור פועלים, ושם הנכרי אומר לפועלים לעבוד. החוות יאיר דחה את הקושיה בטענה ששם הוא אומר לנכרי לעשות איסור דרבנן של שכירת פועלים, שהוא איסור דרבנן בפני עצמו.

הרשב"א כתב שאיסור אמירה לנכרי לשכור פועלים אסורה גם אם אמר לנכרי לפני שבת. ומזה הוכיח הביאור הלכה שהאוסרים אמירה דאמירה אוסרים אותה גם אם נעשתה לפני שבת, דלא כדברי החת"ס שהציע שעבודת הגרשוני אסר רק אמירה דאמירה שנאמרה בשבת עצמה.

הרב השואל במשנה שכיר הציע שהמחלוקת היא רק במצב שהנכרי שמבצע את הפעולה מבצע אותה עבור הנכרי שציווה אותו. אך אם הנכרי ביצע את הפעולה בשביל ישראל, בודאי שזה אסור. שהרי איך יעלה על הדעת להתיר ליהנות ממה שעשה נכרי עבור ישראל באמירה דאמירה, אם אסור ליהנות ממה שעשה נכרי בלי ציווי כלל?

הפרי מגדים כבר כתב שהמחלוקת להיפך – שהמחלוקת היא במצב שהנכרי ביצע את המלאכה עבור ישראל, אך לא מצאנו שאסרו הנאה ממלאכה שביצע נכרי עבור נכרי! אך הקושיה במקומה – איך יתכן להתיר הנאה ממה שעשה נכרי עבור ישראל, הרי אסור ליהנות ממה שעשה נכרי בשביל ישראל, בין אם זה נעשה בציווי ובין אם לאו!

על זאת עונה המשנה שכיר שיסוד ההיתר באמירה דאמירה בנוי על כך שאיסור הנאה ממעשה הנכרי נועד למנוע אמירה לנכרי לעשות מלאכה אסורה. כאשר אדם מצווה נכרי שיצווה נכרי אחר, זה מראה שהוא מודע היטב לצורך להתרחק מאמירה לנכרי. לכן דווקא על הנאה ממלאכה שנעשתה בגלל אמירה דאמירה יש פחות סיבה לגזור מאשר על הנאה ממלאכה שנכרי עשה ללא ציווי כלל!

למעשה המשנה ברורה פסק להתיר אמירה דאמירה בהפסד גדול. המשמעות היא שהוא לא קיבל את תפיסת החוות יאיר, שחז"ל לא גזרו על אמירה דאמירה, אלא הגדיר את האמירה דאמירה כשבות דשבות המותרת במקום הפסד גדול. כשיש ספק האם מצב מסוים נחשב צורך שמצדיק שבות דשבות, הרב עובדיה יוסף התיר אמירה דאמירה, מחמת סוג של ספק-ספקא – ספק האם מצב זה מצדיק שבות דשבות, ואמירה דאמירה היא לכל הפחות שבות דשבות. וגם אם לא, הספק מצדיק לסמוך על החוות יאיר שסובר שאמירה דאמירה מותרת תמיד.

ב. אמירה לנכרי לעשות פסיק רישא

תרומת הדשן סימן סו

שאלה: יש בני אדם שאין להם תנורים מיוחדים לאפות בהן ולהטמין בהן החמין, ומטמינים באותו תנור שבבית החורף, ולמחרת בשבת בא(ת)ה השפחה ומוציאה את החמין כולו מן התנור, ומושיבות ע"ג התנור ומבפנים בבית החורף. ואז מבערת את האש בתוך התנור, כדי לחמם בית החורף וע"י כך נרתחים החמין שע"ג התנור לכל צרכם, שרי למעבד הכי או לאו?

תשובה: ... הכא עיקר כוונת השפחה לדבר היתר, לחמם בית החורף, דשרו רבנן בה אמירה לנכרי, משום דהכל חולים הם אצל הצינה. ונהי נמי דהחמין נרתחים ע"י כך מאליהם בודאי, וע"ד כן היא מושיבתם על התנור. מ"מ בשעה שהיא מושיבתו על התנור, אין שום אש בתנור, וההבערה שהיא מבערת אח"כ, עיקר כוונה היא לבית החורף. ואף כי פסיק רישיה הוא לענין החמין, מ"מ יש חילוק בשבות דרבנן, בין מתכוין גמור ללא מתכוין דפסיק רישיה.

חזרנו ליסוד מלאכת מחשבת אסרה תורה. "פסיק רישא" מתייחס למצב שאדם עושה פעולה אחת, ובהכרח יהיו תוצאות אחרות לפעולה הזאת (המקור הוא "פסיק רישא, ולא ימות?" אדם לא יכול לומר שהוא רק התכוון לחתוך את הראש של התרנגולת שלו, אך לא התכוון להמית אותה). אמנם אנחנו אוסרים לעשות

מלאכה בפסיק רישא. אך תרומת הדשן מחדש שאם הנכרי מתכוון לתוצאה מותרת, גם אם ב"פסיק רישא" תהיה תוצאה אסורה – מותר ליהנות ממנה, מכיוון שהנכרי לא התכוון לתוצאה הזאת. והרמ"א פסק את דבריו –

רמ"א אורח חיים הלכות שבת סימן רנג

נוהגין שהאינם יהודים מוציאים הקדירות מן התנורים שמטמינים בהן ומושיבין אותן אצל תנור בית החורף או עליו ומבערת השפחה אח"כ התנור ההוא וע"י זה הקדירות חוזרים ונרתחים.

אך היו שפקפקו בקולא הזאת. בהקשר של בישולי נכרים נאמר כך –

טור יורה דעה הלכות מאכלי עובדי כוכבים סימן קיג

אם כיון לשם בישול כגון שהסיק התנור לבשל בו והיה בו בשר תחלה ונצלה אף על פי שלא כיון לזה הבשר שהרי לא ידע בו אפי' הכי אסור לפיכך אם ידע שהיה בשר בתנור אפילו חממו ליבש כלי אסור חיישינן שמא כיון גם לבישול כיון שידע בו.

הטור כותב שאפילו אם יש חשש שהנכרי התכוון לבשל את הבשר, הוא נאסר מדין בישולי נכרים. הט"ז דן קל וחומר –

ט"ז אורח חיים סימן רנג ס"ק יח

א"כ דאפי' לענין איסור בישולי עכו"ם שאין לו עיקר מן התורה החמירו לחוש שמא נתכוין לבישול הבשר ועכ"פ בישול הבשר הוא טפל ליבוש הכלי ואפי"ה אסור, א"כ כאן שהעכו"ם מתכוין בבירור לחימום התבשיל וע"י כן מושיבו שם ומטעם זה אסור לישראל להושיבו שם ולמה נתיר אח"כ בהבערת התנור כיון שעיקר כוונה שלהם להחם הבית החורף והלא כוונתה גם על התבשיל ואפי' היה ספק היה לאסור שמא כיונה גם על התבשיל כמו התם וכ"ש שיש כאן ודאי.

והסביר הפרי מגדים שזה מחזיר אותנו לשאלה – אם הנכרי עשה מלאכה עבור ישראל –

פרי מגדים אורח חיים משבצות זהב סימן רנג ס"ק יח

איסור מלאכת שבת הנעשה על ידי עכו"ם אף בלא אמירת ישראל אסור הוא אף בקצץ, עיין סימן רע"ו [סעיף א], אם כן הרי אסור הוא בלא אמירה כל שמכוין לצורך ישראל, וכאן מתכוונה בכך.

כלומר, הקריטריון הוא – האם הנכרי מכוון שישראל יהנה מהפעולה שלו. אם כן, על זה בדיק גזרו איסור. זה שיש כאן מעשה נוסף לא משנה. והמגן אברהם באמת התיר באותו תנאי –

מגן אברהם סימן רנג ס"ק מא

שרי דהא עיקר כונתם לחמם הבית דשרי.

בשמירת שבת כהלכתה (פרק לא סעיף ז) הביא את דינו של תרומת הדשן. הוא פסק שבמצב שמדליקים את החימום לצורך דבר מותר, מותר לומר לנכרי להניח אוכל בסמוך לפני שהוא מדליק את החימום, מפני שהנכרי יודע שקראו לו בעיקר כדי להחמם את הדירה.

חזון עובדיה שבת חלק ב דיני אמירה לגוי סעיף ז

אמירה לעכו"ם לעשות מעשה שיש בו פסיק רישיה בדאורייתא, ואין הנכרי מכוון למלאכה – מותר.

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ב סימן סח

בשכחו להוציא את האור שבתוך הפרעזעדירער בע"ש כ"א תמוז תשכ"ב. מע"כ ידידי הנכבד מר חיים בלומבערג שליט"א.

הנה כשיש בהמקרה שנקרא פרעזעדירער אור עלעקטרי שנדלק בפתחת דלת המקרר ונכבה בסגירת הדלת ושכחו מליקה את האור משם בערב שבת, ודאי אסור לפתוח שהרי פסיק רישיה הוא שודאי נדלק, והוא גם ניחא לו. ... אם עיקר המאכלים שהכינו לשבת נמצא שם יש להתיר לפתוח ע"י נכרי, והנכרי יסלק גם את האור משם שגם זה הוא צורך כדי שיוכלו ליקח לסעודה השניה.... הפתחה מותר ע"י נכרי אף כשאין צורך כל כך משום דכיון שאינו מתכוין להדליק האור, אף שהוא פסיק רישא, מותר לומר לנכרי... אבל לומר לו שישלך את האור שהוא מתכוין לכבות הוא רק כשיש צורך גדול.

הרב פיינשטיין מבחין בין פתיחת המקרר לבין כיבוי האור. פתיחת המקרר נועדה לפתוח את המקרר, והאור נדלק דרך אגב. זהו פסיק רישא שלא נאסר באמירה לנכרי. אך כיבוי גוף התאורה הוא פעולה נפרדת, שנעשית בפני עצמה, ואת זה ניתן להתייר רק בצורך גדול. ברם הגדרת הדלקת הנורה במקרר כפסיק רישא אינה פשוטה –

שמירת שבת כהלכתה, מהדורה תשע, פרק לא הערה א

שמעתי מהגרש"ז זצ"ל שפקפק קצת בעצם הדין הזה. דמכיוון שבאופן קבוע ומתוכנן נעשית ההדלקה רק ע"י פתיחת הדלת, והכיבוי נעשה רק ע"י סגירתה, אפשר דחשיב כעושה מעשה בידים, ואינו בגדר פסיק רישא.... אך אעפ"כ נראה דמכיוון שהנכרי יכול להוציא את התקע ולפתוח, וגם מפני שע"י תחבולות שונות אפשר לפתוח את הדלת מבלי שתידלק הנורה, לכן מותר ע"י נכרי, אף אם יודעים ברור שהנכרי יפתח את הדלת כרגיל. ומ"מ חוזרני מהיתר זה, ובפרט שאין זה מועיל כלל לעניין סגירת המקרר. ולעניין פתיחה אפשר דמותר רק בכה"ג, שהגוי אינו יודע שנדלקת נורה ע"י הפתיחה

נפקא מינה גדולה נוספת העולה מהגדר של המגן אברהם: כאשר הנתין המרכזי בארון החשמל נופל ועכשיו אין חשמל בכל הבית האם מותר לבקש מנכרי שירים את הנתין-המתג הראשי. ההצדקה ההלכתית לבקש זאת מנכרי יכולה להתבסס על כמה דברים – צורך בחימום לילדים, תוספת תאורה, וכדו'. אך כאשר הנכרי ירים את המתג והחימום ידלק, ידלקו גם דברים רבים אחרים. האם מותר ליהנות משאר התוצאות בנוסף לדבר המותר?

ארחות שבת פרק כג הערה נה

לכאורה יש לומר שאזלינן בתר עיקר כוונתו. שבאופן שעיקר כוונתו של האדם היא לצורך החדר שבו נמצאים הנרות, כגון ששם נערכה הסעודה, ובחדרים האחרים אין האור נחוץ לו כל כך, ולא היה קורא לגוי לבוא לביתו לצורך אור זה, הרי זה מותר. דיש לדון זאת לפי עיקר כוונתו, והוי כרמז להוסיף אור. ואם עיקר כוונתו לחדרים האחרים, א"נ אם כוונתו לשניהם בשווה – הרי זה אסור.

לכאורה להלכה יש ללכת לפי ההגדרה של המגן אברהם – אם כוונת הנכרי היא לדברים המותרים, התוצאות הנלוות יהיו מותרות. כל תוצאה אסורה שהנכרי מכוון דווקא אליה תאסר בהנאה (לפי הגדרים שלמדנו בשיעורים הקודמים)

❖ **הרחבות – מקורות נוספים על אמירה לנכרי כשיש פסיק רישא**

ג. אמירה לעשות פעולה שיש מחלוקת האם היא אסורה

ספר מצוות קטן מצוה רפב

בשבירת הפותחת של תיבות נחלקו הר' אליעזר מתיר ורבי שמשון אוסר ומיהו על ידי עכו"ם יש להקל להסיר עצמו מן הספק.

אין לנו את היכולת להסביר את פרטי הלכה זו הנוגעת לגדרי בניין וסתירה בכלים. מה שחשוב לנו הוא החידוש של הסמ"ק – מכיוון שיש ראשונים המתירים, ניתן לומר לנכרי לסמוך על המקלים ולעשות את המלאכה.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שיד סעיף ז

ושבירת פותחות של תיבות, יש מתיר ויש אוסר, ויש להתייר ע"י א"י.

להלכה השולחן ערוך פסק לאסור את שבירת הפותחות, ואף על פי כן התייר ע"י נכרי. אך לא כולם הודו לזה -

ים של שלמה מסכת ביצה פרק ד סימן ט

ואני אומר, מאחר שדברי ר"י נכונים, שאסור לשבר התיבה, ולא התירו אלא כעין קשירת חבל, א"כ כל מה שאסור לעשותו, אסור נמי לומר לכותי לעשותו, ואין להתייר ע"י כותי, כי אם בהפסד מרובה, או שטרוד ונחפו הרבה, לצורך דבר מצוה.

המהרש"ל אומר שהגדרת איסור אמירה לנכרי היא – כל דבר שאנחנו אוסרים, אסור גם לומר לנכרי לעשות. אין זה חשוב שיש דעות נוספות – אם אנחנו סומכים על הדעות הללו, הרי שאין איסור. ואם לא, למה שיהיה מותר לצוות את הנכרי לעשות מה שאסור לנו? והמשנה ברורה הביא את דעתו.

תפארת ישראל כלכלת שבת אמירה לעובד כוכבים

כל דבר שמחלוקת בין הפוסקים די"א דאפילו שבות אינו, מותר לומר לעובד כוכבים לעשותו.

ביאור הלכה סימן רנג ד"ה להחם

בברכי יוסף מצאתי בשם אחד מן האחרונים שמצדד אפילו בדבר שיש בו מרק להקל להחם ע"י אי"א אם נצטן אם אינו נותן ע"ג האש או הכירה ממש שסומך על הפוסקים שסוברים דאין בשול אחר בשול אפילו אם נצטן וצ"ע אם יש לסמוך ע"ז.

ההלכה הפשוטה לנו היא שאסור לחמם נחלים בשבת, אפילו אם בושלו לפני שבת. (חוששים שיש בישול אחר בישול בלח) הברכי יוסף הציע לסמוך על השיטות שאין איסור בישול אחר בישול בלח בכדי להתיר שהנכרי יחמם את הנחלים בשבת. והרב עובדיה יוסף פסק כדבריו –

ילקוט יוסף שבת ג דין בישול אחר בישול הערה סה

ודע שע"י נכרי מותר לחמם אפי' תבשיל לח צונן על פלאטה חשמלית, שהואיל ולדעת הרמב"ם והרשב"א והר"ן מותר אפי' ע"י ישראל, מפני שאין בישול אחר בישול בלח, נהי דאנן חיישינן לסברת החולקים, וכפסק מרן, ע"י נכרי מיהא הו"ל כספקא דרבנן, ולקולא.

הרב עובדיה ענה למהרש"ל. המהרש"ל שאל – אם לגבי ישראל נפסק לחומרה, למה שיהיה מותר לומר לנכרי לעשות את המלאכה? ענה לו הרב עובדיה – מבחינת המלאכה של ישראל, יש ספק דאורייתא, ולכן צריך להחמיר. אך באמירה לנכרי יש לכל היותר איסור דרבנן. א"כ מדובר בספק דרבנן, ולכן אפשר להקל.

❖ הרחבות – דוגמאות נוספות למצבים שהקלו לומר לנכרי לסמוך על המקלים.

**רבנות-
סימן ש"ז סעיפים ה, י"ט**

סיכום**אמירה במקום הפסד**

בגמרא נאמר בכמה מקומות שחז"ל לא גזרו את גזרותיהם במקום הפסד. מצד שני, במשנה כתוב שאסור לומר לנכרי לכבות שרפה, ואין לך הפסד גדול מזה! האם אמירה לנכרי היא חריגה, ואסור להקל בה גם במקום הפסד? בדברי הראשונים מצאנו שלוש שיטות –

א. לפי הרמב"ם (והר"ן) – אמירה מותרת לצורך הפסד (למעט דליקה, בה מותר רק לרמוז).

ב. לפי הבה"ג – רמיזה מותרת להצלה מכל הפסד, ואמירה אסורה.

ג. לפי הרמב"ן והרשב"א – רק בדליקה התירו לרמוז מפני ההפסד. אחרת אין היתר משום הפסד.

המחבר בשו"ע הביא את מחלוקת הראשונים. האליה רבה כתב שאין לסמוך על התירוץ של הר"ן (והר"ן עצמו לא סמך על תירוץו עצמו). אך הפרי מגדים טען שהשולחן ערוך עצמו התכוון לפסוק כדברי הרמב"ם והר"ן, ונראה שהמגן אברהם וערוך השולחן התירו לומר לנכרי לעשות מלאכה דרבנן כשיש הפסד גדול, והלבוש כתב שהמיקל לא הפסיד (אך משמע שהקולא פחות חד-משמעית בעיניו).

סוגים שונים של מלאכות דרבנן

א. מלאכה שאינה צריכה לגופה

הר"ן כתב שמלאכה שאינה צריכה לגופה היא חמורה יותר ממלאכות דרבנן אחרות, מכיוון שמבחינת הפעולה היא לא נראית שונה ממלאכה דאורייתא. על סמך דבריו רע"א החמיר וכתב שמלאכה שאינה צריכה לגופה לא תהפוך מעשה של נכרי לשבות דשבות.

ברם נראה שהחולקים על הר"ן בהפסד מרובה חולקים עליו לעניין מלאכה שאינה צריכה לגופה. ולכן המגן אברהם והמשנה ברורה כתבו שבמקום מצווה אפשר לצוות את הנכרי שיעשה מלאכה שאינה צריכה לגופה (בהרחבות הבאנו שהט"ז חלק עליהם, אך מסיבות אחרות, ולא מטעמו של רע"א).

ב. בשינוי

המגן אברהם והמשנה ברורה הנ"ל כתבו שעדיף שהנכרי יעשה את המלאכה בשינוי. הפרי מגדים כתב שלצורך חתן וכלה אפשר לצוות את הנכרי למחוט את הנר ביד, דהיינו לעשות מלאכה דאורייתא בשינוי. הפרי חדש והפרי מגדים כתבו דברים דומים כדי לתקן תשמישי מצווה, אך העירו שאם בשבת או יום טוב נוצר כלי, יתכן שהוא מוקצה.

לגבי השינוי שמותר לומר לנכרי לעשות חלקו הפוסקים. הגרש"ז כתב שמותר לצוות נכרי לעשות מלאכה דאורייתא בשינוי (לצורך מצווה וכדו') רק אם תוצאת המלאכה תהיה שונה מהתוצאה שהייתה מתקבלת אילו היה עושה את הפעולה כדרכו. אך הרב עובדיה יוסף כתב שכל שינוי שנעשה ע"י נכרי נחשב שבות דשבות.

ג. מלאכה בגרמא

בבית אפרים משמע שלא אסרו אמירה לנכרי לעשות מלאכה בגרמא, אך הפוסקים הכריעו שאמירה לעשות גרמא היא שבות דשבות שהותרה רק בחלק מן המקרים.

אמירות שלא בהכרח כלולות באיסור אמירה לנכרי

א. אמירה דאמירה

החוות יאיר הציע שחז"ל גזרו על אמירה לנכרי, אך לא אמירה דאמירה. הרב גרשון אשכנזי-עבודת הגרשוני, הקשה עליו מהמשנה שפסקה שאסור לומר לנכרי לשכור פועלים, ושם הנכרי אומר לפועלים לעבוד. החוות יאיר דחה את הקושיה בטענה ששם הוא אומר לנכרי לעשות איסור דרבנן של שכירת פועלים, שהוא איסור דרבנן בפני עצמו.

הרשב"א כתב שאיסור אמירה לנכרי לשכור פועלים אסורה גם אם אמר לנכרי לפני שבת. ומזה הוכיח הביאור הלכה שהאוסרים אמירה דאמירה אוסרים אותה גם אם נעשתה לפני שבת, דלא כדברי החת"ס שהציע שעבודת הגרשוני אסר רק אמירה דאמירה שנאמרה בשבת עצמה.

הרב השואל במשנה שכיר, הציע שהמחלוקת היא רק במצב שהנכרי שמבצע את הפעולה מבצע אותה עבור הנכרי שציווה אותו. אך אם הנכרי ביצע את הפעולה בשביל ישראל, בודאי שזה אסור. שהרי איך יעלה על הדעת להתיר ליהנות ממה שעשה נכרי עבור ישראל באמירה דאמירה, אם אסור ליהנות ממה שעשה נכרי בלי ציווי כלל?

הפרי מגדים כבר כתב להיפך – שהמחלוקת היא במצב שהנכרי ביצע את המלאכה עבור ישראל, אך לא מצאנו שאסרו הנאה ממלאכה שביצע נכרי עבור נכרי! אך הקושיה במקומה – איך יתכן להתיר הנאה ממה שעשה נכרי עבור ישראל, הרי אסור ליהנות ממה שעשה נכרי בשביל ישראל, בין אם זה נעשה בציווי ובין אם לאו!

על זאת ענה המשנה שכיר, שיסוד ההיתר באמירה דאמירה בנוי על כך שאיסור הנאה ממעשה הנכרי נועד למנוע מלומר לנכרי לעשות מלאכה אסורה. כאשר אדם מצווה נכרי שיצווה נכרי אחר, זה מראה שהוא מודע היטב לצורך להתרחק מאמירה לנכרי. לכן דווקא על הנאה ממלאכה שנעשתה בגלל אמירה דאמירה יש פחות סיבה לגזור מאשר על הנאה ממלאכה שנכרי עשה ללא ציווי כלל!

למעשה המשנה ברורה פסק שאמירה דאמירה זה שבות דשבות רגיל, ומותר רק מפני הפסד גדול. הרב עובדיה יוסף צירף את דעת החוות יאיר לספק כאשר עמד בפניו ספק האם מצב מסוים הוא צורך גדול.

ב. פסיק רישא

תרומת הדשן כתב שמותר לומר לנכרי לעשות פסיק רישא. דבריו נפסקו להלכה ע"י הרמ"א. המגן אברהם כתב שמכיוון שגדר האיסור הוא – מה שנכרי עשה בשביל ישראל נאסר, ממילא רק מה שהנכרי מתכוון אליו נאסר, ולא תוצאות נלוות. הרב משה פיינשטיין כתב שהקולא רלוונטית בפתיחת מקרר בו השאירו את האור דלוק, מכיוון שעיקר כוונתו היא פתיחת המקרר, ולא מתכוון לסייע לישראל בהדלקת האור.

באורחות שבת כתב שזה נכון גם כשחשמל נופל בבית. אם אומרים לנכרי שידליק את החשמל לצורך מותר, ולזה הנכרי מתכוון, יהיה מותר ליהנות גם מהדברים שנדלקו בהפעלת המתג שעבורם היה אסור לומר לנכרי להדליק.

ג. אמירה לעשות פעולה שיש מחלוקת האם היא אסורה

הסמ"ק כתב שכאשר יש מחלוקת האם מלאכה מסוימת אסורה או מותרת, אפשר לומר לנכרי לסמוך על המקלים ולעשות את המלאכה (גם אם לישראל היה פוסק כמחמירים).

המהרש"ל כתב שזה לא מובן. מה שאסור לישראל לעשות, אסור לומר לנכרי לעשות. אם הכרענו לאסור את המלאכה, למה שיהיה מותר לומר לנכרי לעשות אותה?

אך השולחן ערוך והתפארת ישראל פסקו כדברי הסמ"ק.

הברכי יוסף התיר לומר לנכרי לשים מרק על הפלטה בשבת, מכיוון שיש ראשונים שסוברים שאין בישול אחר בישול בלח. הביאור הלכה לא רצה לסמוך על זה, ואילו הרב עובדיה יוסף פסק כדבריו, והסביר שישראל יחמיר ולא יעשה את המלאכה מצד הספק שבמחלוקת הפוסקים. אך כאשר מצווה את הנכרי, זהו ספק דרבנן (לכל היותר עבר על אמירה לנכרי שהיא דרבנן), ובספק שכזה אפשר להקל.